

ТИПОЛОГИЯ НА РЕСТРИКТИВНИТЕ И НЕРЕСТРИКТИВНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИ

СВЕТЛА КОЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
svetla@dcl.bas.bg

Резюме: В изследването се сравняват рестриктивните, нерестриктивните, максимализиращите и комплементните атрибутивни изречения в български. Показва се, че релативните изречения с общ релатив, адвербиален релатив и притежателен релатив могат да бъдат както рестриктивни, така и нерестриктивни, като рестриктивните изречения семантично ограничават референцията на присъединяващата част – съществително име или именно словосъчетание, а нерестриктивните релативни изречения – не. В български има два типа максимализиращи изречения: такива, в които се изразява максималната степен на качествен (квалитативен) признак на присъединяващата част (релативни изречения с квалитативен релатив), и такива, в които се изразява максималната степен на количествен (квантитативен) признак на присъединяващата част (релативни изречения с квантитативен релатив). Семантиката на максимализиращите изречения е на спецификатори към присъединяващата част, които ограничават максималната степен на дадено качество или количество. Комплементните атрибутивни изречения се селектират от присъединяващата част, а семантичното отношение е модификация, тъй като комплементните изречения ограничават референцията на присъединяващата част. Рестриктивните, максимализиращите и комплементните атрибутивни изречения са рестриктивни по отношение на референцията на присъединяващата част: ограничават я по определен начин.

Ключови думи: рестриктивни изречения, нерестриктивни изречения, максимализиращи изречения, комплементни изречения

TYPOLOGY OF RESTRICTIVE AND APPOSITIVE CLAUSES IN BULGARIAN

SVETLA KOEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
svetla@dcl.bas.bg

Abstract: In this article, we compare the restrictive, appositive, maximalizing and noun complement clauses and provide a systematic typology of relative constructions in Bulgarian. We show properties of relative clauses with general, adverbial and possessive relatives which can be both restrictive and appositive. Furthermore, we describe the

two types of maximalizing relatives in Bulgarian: those that specify the maximum degree of a qualitative attribute of an attachment site, and those that specify the maximum degree of a quantitative attribute of an attachment site. The noun complement clauses are selected by the attachment site, and it is argued that the semantic relation is a modification because the noun complement clause restricts the reference of the attachment site. The restrictive, maximalizing and complement attributive clauses restrict the reference of the attachment site. Overall, the study provides a detailed account of the syntax and semantics of various types of attributive constructions in Bulgarian.

Keywords: restrictives, appositives, maximalizers, noun complement clauses

1. Обект и цел на изследването

Наричаме атрибутивно¹ (определително) изречение подчинено изречение, което се отнася към експлицитно изразена присъединяваща част – съществително име. Атрибутивните изречения в български се въвеждат с относителни местоимения и словосъчетания с тях, относителни местоименни наречия и словосъчетания с тях, въпросителни местоимения и словосъчетания с тях, въпросителни местоименни наречия и словосъчетания с тях и подчинителни съюзи (Ницолова/Nitsolova 1983: 305–306; Пенчев/Penchev 1998: 118; Коева/Коева 2001: 144; Бъркалова/Barkalova 2017: 163–164 (2001) и др.). В зависимост от механизма на изразяване на отношението между присъединяващата част и подчиненото изречение атрибутивните изречения се делят на релативни (в подчиненото изречение има относително местоимение или наречие) (1.), въпросителни (в подчиненото изречение има въпросителна дума: местоимение, наречие или частица) (2.) и съюзни (използва се подчинителен съюз – комплементизатор) (3.).

1. *Предаваме* [DP² [NP информацията]_i]³, [CP [NP *която*]_i ни е дадена]]⁴.

2. *В момента обаче ние не чуваме* [DP [NP аргументи] [CP *защо* е необходима такава промяна]].

3. *Имаше неприятното* [DP [NP чувство], [CP *че* ги наблюдават]].

В зависимост от семантичното отношение между присъединяващата част и подчиненото изречение атрибутивните изречения могат да се характеризират като рестриктивни (4.), нерестриктивни (5.), максимализиращи (6.) и комплементни (7.).

4. *Назови ми* [QuanP три [NP [билки]_i], [CP [NP *които*]_i лекуват червата]]].

5. *Същия следобед имаха* [QP [DP [NP изпит по отвари]_i], [CP [NP *който*]_i се оказва същинска катастрофа]]].

6. ... *може да е имало поне десетина* [QualP [такива] [Qual' [NP банди]_i], [CP [QualP *каквито* [∅]_i ги описва мадам Делюк]]] ...

7. *Трябва да се отуча от* [DP *този* [NP навик [CP *да* подслушвам хората]]].

Обект на изследването са рестриктивните и нерестриктивните релативни атрибутивни изречения, максимализиращите релативни атрибутивни изречения, комплементните атрибутивни изречения – косвени въпроси, и комплементните съюзни атрибутивни изречения.

Целта на изследването е да се сравнят рестриктивните, нерестриктивните, максимализиращите и комплементните атрибутивни изречения в български. Това изисква да се характеризират присъединяващата част – съществително име, подчиненото атрибутивно изречение и семантичните отношения между присъединяващата част и подчиненото изречение.

2. Релативни атрибутивни изречения

Релативните атрибутивни изречения притежават следните характеристики (de Vries 2002: 14–15):

- те са подчинени изречения;
- свързват се със заобикалящия ги контекст посредством присъединяваща част ('pivot'), която се споделя семантично от главното и подчиненото изречение;
- семантичната и синтактичната роля, които присъединяващата част играе в главното и подчиненото изречение, са независими една от друга.

Релативните изречения в български могат да се разграничат в зависимост от характеристиките на релативните местоимения (релативите), които се използват. „**Който** може да се свързва с определяемите без ограничение“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 307). „**Що** и **дето** са неизменяеми форми, които са еквивалентни на **който**“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 309). Наричаме релативните изречения, въведени с *който*, *що* и *дето*, **релативни изречения с общ релатив**, тъй като **който** може да бъде семантичен субект, комплемент или адюнкт в подчиненото изречение, **дето** – субект, комплемент или адюнкт за място, а **що** – само субект. Съответно общите релативи могат да имат синтактични функции на подлог, пряко и непряко допълнение и обстоятелствено пояснение (при посочените ограничения)⁶.

8. *Чрез тях се решават* [ДР [НР *загадките*]_i; [СР [НР *който*]_i; *спират развitiето на сюжетната линия*]]. (субект)

9. *Простичък пример за това са* [ДР [НР *боговете*]_i; [СР [НР *който*]_i; *срещаме ежедневно*]]. (комплемент – пряко допълнение)

10. *Работил е с* [ДР [НР *Нилс Бор*]_i; [СР [РР с [НР *когото*]_i] *го свързва сърдечно приятелство*]] в *Копенхаген*. (комплемент – непряко допълнение)

11. *Носеше* [ДР [НР *очила с голям диоптър*]_i; [СР [РР зад [НР *който*]_i] *очите му изглеждаха прекомерно големи*]]. (адюнкт)

12. *Тук не се струпват* [ДР [НР *хора*]_i; [СР [НР *дето*]_i; *зяпат и се кискат*]]. (субект)

13. *Вчера съм залъскала [ДР [НР сребърната табла]_i, [СР [НР дете]_i; ми я подари за сватбата]].* (пряко допълнение)

14. *Тая девица влязла в [ДР [НР замъка]_i, [СР [НР дете]_i; лежал Ализандер]] ...* (адюнкт)

15. *Искам да поговоря с [ДР [НР врага]_i, [СР [НР що]_i; ми причини това зло]].* (субект)

„Относителните наречия **където**, **гдето**, **где**, **де**, **накъдето**, **откъдето** и **когато** се свързват с ограничени семантични множества от определяеми. Определителните изречения с относителни наречия за място поясняват съществителни имена и словосъчетания, означаващи място. Определителните изречения с **когато** се свързват с определяеми съществителни имена и словосъчетания, които означават време“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 310). Употребяват се още относителните наречия *докогато*, *гдето*, *отгдето* (Петрова/Petrova 2008: 64), *дето*, *докъдето*, *догдето*, *откогато*. Наричаме изреченията, въведени с *когато* и *където* (техните производни или синоними) **релативни изречения с адвербиален релатив**, тъй като релативите са изрази със семантика за място или време (аргументи или адюнкти). Невинаги адвербиалните релативни изречения могат да се въвеждат с изброените местоименни наречия, тъй като не всички възможности за комбинации с предлози са реализирани в езика. Във всички случаи обаче може да се използва комбинацията от предлог и местоимението **който**.

16. *Има един и за [ДР [НР магазинчето]_i, [СР [AdvP където]_i; (в което) си купувам тютюнеца]].*

17. *Тя се радваше на живота и благославяше [ДР [НР света]_i, [СР [PP в [НР който]_i]; (където) се беше родила]].*

18. *Има [ДР [НР цяла вечност]_i, [СР [AdvP откогато]_i; (от която) не сме се виждали]].*

19. *Сега вече [QP всяка [ДР [НР изминала секунда]_i, [СР [PP след [НР която]_i]; (*след когато) бе все още жива, и бе подарена]].*

Адвербиалните релативи може да са аргументи или адюнкти в подчиненото изречение, но се класифицират като обстоятелствени пояснения.

20. *Той отбеляза [ДР [НР мястото]_i, [СР [PP докъдето]_i; беше стигнал]].* (аргумент – обстоятелствено пояснение)

21. *В [ДР [НР момента]_i, [СР [PP когато]_i; се изправяше]], вратата се плъзна встрани.* (адюнкт – обстоятелствено пояснение)

„Относителното местоимение **чийто** означава отношение между притежател, назован чрез определяемото в главното изречение, и притежаван обект, означен с име или именно словосъчетание в подчиненото изрече-

ние“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 311). Наричаме изреченията с *чийто релативни изречения с притежателен релатив* заради семантиката за притежание, изразявана от релативното местоимение. Притежателният релатив може да се изразява и от съчетанието *на който*.

22. *В нея се говори за [QR някакъв [NP човек_i, [CP [NP чийто_i име] все забравям]]].*

Притежателните релативи са модификатори към съществително в подчиненото изречение, които имат функция на съгласувани притежателни определения (*чийто*) или несъгласувани притежателни определения (*на който*).

23. *Имаше [DP всевъзможни страховити лостчета_i, [CP [NP чийто_i предназначение познаваше само Пунс]]].*

24. *Бяха повикани [DP още много [свидетели_i, [CP [NP показанията [PP на които_i] се чакаха]]]] ...*

3. Рестриктивни и нерестриктивни релативни атрибутивни изречения

Термините *рестриктивни* и *нерестриктивни изречения* се използват по отношение на релативните атрибутивни изречения. Рестриктивните релативни изречения „семантично ограничават денотацията“ (Kim, Sells 2008: 216) на присъединяващата част – съществително име или именно словосъчетание. Нерестриктивните релативни изречения прибавят допълнителна информация към присъединяващата част (съществително име или именно словосъчетание)⁷, без да ограничават нейната референция, така че семантичната интерпретация на присъединяващата част не се променя (Carlson 1977: 520; Keenan 1985: 168; Kim, Sells 2008: 216; Arnold 2007: 209). Аналогични са и следните дефиниции. „Ограничителните определителни изречения посочват такъв признак на определяемото, посредством който предметът, означен с него, се отделя, разграничава се от останалите обекти от същия род“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 306). Нерестриктивните релативни изречения „продължават повествованието, представляват ново съобщение за предмет, който вече е индивидуализиран, познат, определен“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 306). Релативните изречения с общ релатив, адвербиален релатив и притежателен релатив могат да бъдат както рестриктивни, така и нерестриктивни, като семантичното отношение между присъединяващата част и подчиненото изречение не се влияе от вида на релативното изречение (видът на релативното изречение – с общ, адвербиален или притежателен релатив) зависи само от семантичната роля и синтактичната функция на релатива в подчиненото изречение). Ще бъдат разгледани по-подробно характеристиките на рестриктивните и нерестриктивните изречения.

3.1. Рестриктивни релативни атрибутивни изречения

Както беше посочено, рестриктивните атрибутивни изречения ограничават референцията на присъединяващата част – съществително име, и по тази причина имат значение за неговата семантична интерпретация, а оттам и за семантичната интерпретация на главното изречение. Рестриктивното релативно изречение и присъединяващата част – съществително име, „образуват комплексна фраза, която може да се интерпретира като сечение на двата класа“ (множества) (Partee 1976: 54), денотирани от релативното изречение и присъединяващата част.

25.а. *Те се нуждаят от* [DP [NP **материали**], [които са трайни]].

25.б. *Те се нуждаят от* [DP [NP **материали**], [които са скъпи]].

25.в. *Те се нуждаят от* [DP [NP **материали**], [които са еластични]].

Следствие от това е, че рестриктивните атрибутивни изречения не могат да се изключат от сложното изречение, без това да промени смисъла на изречението, към което се отнасят. Изречението в 26.б. е граматически вярно, но смисълът му е различен в сравнение с главното изречение в 26.а.

26.а. [DP [NP **Хората**], [CP *които ядат моркови*]], *са по-здрави*.

26.б. *Хората са по-здрави*.

Най-характерната особеност на рестриктивните релативни изречения е, че не могат да се отнасят към съществителни собствени имена (Carlson 1977: 520; Arnold 2007: 209; Kim, Sells 2008: 217 и др.), или по-точно, че не могат да се отнасят към **уникален** референт (de Vries 2002: 184). Ако референтът не е уникален в даден контекст (включително и ако е изразен със собствено име), към него може да има рестриктивно изречение.

27. *Дойде време за промени в **устава**, който ... трябвало да бъде актуализиран ...* (Подчиненото изречение може да е рестриктивно в ситуация, в която има повече от един устав.)

28. *Всички **втрени**х погледи в **Амос**, чиято магия беше в действие.* (Подчиненото изречение може да е рестриктивно в ситуация, в която присъства повече от един мъж, наречен Амос.)

Присъединяващата част на рестриктивните изречения може да е както членувана, така и нечленувана (de Vries 2002, 182), което (както може да се очаква) важи и за български.

29. ***Възможностите**, които ни предоставя този вид, са огромни.*

30. *Да, но имаме **букви**, които засега нищо не ни казват.*

31. ... ***въпросът**, чийто отговор беше много важен за него, излетя от уста-та му ...*

32. Химичният състав на естествения коноп включва **вещества**, чието проникване през кожата действа обезболяващо.

33. Уил се наведе към **мястото**, където спускателният кораб опираше в корпуса.

34. Беше невъзможно да си намеря **място**, където да се опъна.

35. В **мига**, когато го помисли, Крас се почувства виновен.

36. Идва **време**, когато трябва да изпитаме силата си.

По отношение на възможността за съчетаване с квантификатори (обобщителните, неопределителните и отрицателните местоимения)⁸ не се наблюдават ограничения за съчетаемостта им с присъединяващата част. Обхватът на квантификаторите е цялата именна група (включително подчиненото изречение) и те нямат отношение към семантичната интерпретация на анафоричното релативно местоимение, тъй като подчиненото изречение се присъединява преди квантификатора (Коева/Коева 2019б: 234).

37. [QR Всяка [DP [NP думичка, [CP която изрече]]], беше истина.

38. Все се намира по [QR някой [DP [NP идиот, [CP който не знае в кое време живее]]]].

39. [QR Никой [DP [NP вестносец, [CP който пристига с лоша новина, не изглежда така]]]].

40. Такива апарати имаше във [QR всеки [DP [NP дом, [CP където живееха пълнолетни граждани]]]].

41. Ще ви нападнат из пуцинака на [QR някое [DP [NP диво място, [CP където няма кой да ви помогне]]]].

42. Не играем в [QR никой [DP [NP отбор, [CP където не ни избират за капитани]]]]⁹.

43. ... омайва [QR всеки [DP [NP мъж, [CP чиито очи се спрат на него]]]].

44. ... [QR някои [DP [NP рискове, [CP чието възникване би оказало отражение върху бюджета]]]], не са взети предвид ...

45. ... [QR никой [DP [NP мъж, [CP в чиито жили тече кръв, а не вода, няма да изтърпи]]]] ...

За английски се посочва, че само рестриктивните изречения могат да се отнасят към присъединяваща част, към която има местоимения като *всеки* 'everyone, every' или детерминатори като *никой* 'no' (Kim, Sells 2008: 217). Това се обяснява с факта, че неопределителните местоимения не са в състава на присъединяващата част на рестриктивните изречения, а се присъединяват последни към именната група. По тази причина рестриктивно-

то изречение е в обхвата на квантификатора (детерминатора), който принадлежи към присъединяващата част (антецедента) (de Vries 2002: 191).

Рестриктивните изречения [RC_{restr}] са дъщери на референциалния детерминатор [DP [D' D [NP]] [RC_{restr}] и са в обсега на квантификатора [QP Q] (Коева/Коева 2019б: 234).

46. [QP Q [DP [D, D [NP]] [RC_{restr}]]

3.2. Нерестриктивни атрибутивни изречения

Както беше посочено, нерестриктивните определителни изречения не ограничават референцията на присъединяващата част и по тази причина не са от значение за нейната семантична интерпретация, както и за семантичната интерпретация на главното изречение.

47.а. *Сега гледам [DP [NP шепа наркотрафиканти, [CP които товарят един самолет с кока]]].*

47.б. *Сега гледам [DP [NP шепа наркотрафиканти, [CP които събират забавени плащания]]].*

Нерестриктивните атрибутивни изречения предават нова информация за обект, който е уникален; по тази причина главното изречение може да се употреби без подчиненото атрибутивно изречение, без това да промени смисъла му.

48.а. *Намерих [DP [NP книгата „Синтактични структури“ от Ноам Чомски], [CP която търсех]].*

48.б. *Намерих [DP [NP книгата „Синтактични структури“ от Ноам Чомски]].*

По тази причина главното изречение и нерестриктивното изречение могат да се преобразуват в две самостоятелни логически свързани прости изречения.

49.а. *Водопроводчикът, когото повиках тази сутрин, е вече тук.*

49.б. *Повиках водопроводчика тази сутрин. Водопроводчикът е вече тук.*

Нерестриктивните атрибутивни изречения добавят информация към присъединяващата част, без да ограничават референцията ѝ, и следователно няма семантични ограничения към присъединяващата част: присъединяващата част може да бъде както съществително нарицателно, така и съществително собствено име (Carlson 1977: 520; Arnold 2007: 209; Kim, Sells 2008: 217 и др.).

50. *Веднага изпратих няколко отряда, които ги сгащиха неподготвени.*

51. *Ранд погледна Адли, който леко му кимна.*

52. Тя ме заведе зад **няколко рибарски лодки**, където никой не можеше да ни види.

53. В **София**, където се разчита на платено кръводаряване, тя е по-безопасна.

54. В **този последен миг**, когато бе застанал на прага на вечността, исках да го попитам дали ми бе казал истината ...

55. Наближаваше **Ивановден**, когато изтичаше срокът му за работа при батко Кайо.

56. Графинята с достойнство издържа **тази страшна сцена**, чийто смисъл беше напълно ясен.

57. После погледна изкосо **Хари**, чиято немирна коса постоянно вбесяваше вуйчото.

При съществителните нарицателни, ако присъединяващата част (антецедентът) е недефинирана, трябва да е уникална (пресупозирана), за да може да присъедини нерестриктивно изречение (de Vries 2002: 182). Уникалността може да се изрази по различни начини: на лексикално равнище (с квантификативен адвербиален израз (58.), със съществително собствено (59.); със съществително нарицателно, кореферентно на съществително собствено (60.); с терминологичен израз (61.)), на граматично равнище (с определителен член (62., 63., 64.); с показателно местоимение (65.).

58. **Отвсякъде** прииждаше розова слуз, която се опитваше да го погълне!

59. Сафия забеляза **Пейнтър**, който вървеше сам.

60. **Ликофорс** е **антиоксидантен препарат**, чиято активна съставка е ликопенът.

61. **Попадайки** в чужд **часови пояс**, където цикълът на деня и нощта не съвпада с привычната дейност на организма, човек на първо място става жертва на безсъние.

62. **Ричард** я изпрати до паркинга, където бе оставила колата си. (изречението е нерестриктивно, ако в ситуацията има само един паркинг)

63. **Жената** гледаше уплашено мъжа и момчето, които се приближаваха. (изречението е нерестриктивно в ситуация, в която участват един мъж и едно момче)

64. Той поклати глава и тръгна да търси **библиотеката**, чието място не помнеше. (изречението е нерестриктивно, ако в ситуацията има само една библиотека)

65. Напускам **този** дом, който приютява убийцата на майка ми!

Нерестриктивните изречения се отнасят към цялата присъединяваща част (антецедента) (de Vries 2002: 191). Квантификаторите (ако могат да бъдат употребени) се отнасят само към присъединяващата част без подчиненото изречение и семантичната интерпретация на анафоричното ре-

лативно местоимение в подчиненото изречение включва квантификатора (което означава, че релативното местоимение е анафорично на присъединяващата част заедно с квантификатора). Ограничението за уникалност към присъединяващата част на нерестриктивните изречения предполага, че присъединяващата част не може да съдържа негативен квантификатор, тъй като негативният квантификатор отстранява специфичността (уникалността) на присъединяващата част (антецедента) (de Vries 2002: 182). Ограниченията при съчетаемост с квантификатори може да се обяснят с това, че квантификаторите не могат да се отнасят до единичен (уникален) обект, например **всяка София, *никоя София, *някоя София*. Макар че са изказвани предположения за английски, че нерестриктивните изречения не могат да имат квантифицирани присъединяващи части, е намерен пример, който показва обратното (Arnold 2007: 233–234). Всъщност само *всички* и *някои* от примера принадлежат към групата на квантификаторите, която сме обособили.

66. *All / Many / Most / Several / Few / Less than one in ten properly trained linguists, who would have been taught phonetics as part of their training, would have made that mistake.*

‘Всички / много / повечето / някои / малко / по-малко от десет добре обучени лингвисти, които са посещавали курс по фонетика като част от обучение си, биха направили тази грешка.’

Квантификаторът *някой* може да се използва с присъединяваща част по отношение на нерестриктивни изречения, ако твърденията в главното и подчиненото изречение са верни за някои обекти от даден клас.

67. *Някои лица, които бе очаквал да види, липсваха.*

68. *... затова решихме да изберем някой приятен ресторант, където да обядваме.*

69. *Ще ги сортираме в някой дъждовен ден, когато няма да има какво друго да правим.*

70. *... може в ракетата да е проникнал някой тукашен хамелеон, чиято мимикрия съм аз.*

Квантификаторът *всеки* може да се използва с присъединяваща част по отношение на нерестриктивно изречение, ако твърденията в главното и подчиненото изречение са верни за всички обекти от даден клас.

71. *Кой отстраняваше всяко живо същество, което можеше да застане на пътя ти ...*

72. *Като всеки голям град, където се разпорежда полицията, Будапеща имаше стотици платени информатори ...*

73. *Всяка лунна вечер, когато слънцето се спуска ..., сянката на върха се протяга ...*

74. *Управителният съвет може да покани всяко друго лице, чието становище може да представлява интерес ...*

И в двата случая релативното местоимение от подчиненото изречение е кореферентно на присъединяващата част и квантификатора. Кореференцията на релатива с опората на присъединяващата част, всички нейни модификатори (предпоставени и задпоставени), квантитативния детерминатор и квантификатора (в случаите, когато е възможно) показва, че нерестриктивното релативно изречение се присъединява след модификаторите, квантитативния детерминатор, референциалния детерминатор и квантификатора. Следователно нерестриктивните изречения [RC_{nonrestr}] са дъщери на последния възел [QP] и са сестри на квантификатора (Коева/Коева 2019б: 238).

75. [QP [Q' Q [DP [D] [N]]] [RC_{nonrestr}]

3.3. Има ли граматикализация на нерестриктивните изречения в български

В някои езици разликата между рестриктивни и нерестриктивни определителни изречения е граматикализирана. В английски само нерестриктивните изречения изискват пауза след присъединяващата част (отбелязвана със запетая), допускат *that* 'който' вместо *which* 'който' и могат да модифицират квантификатора *any* 'всеки' и присъединяваща част¹⁰ (Stockwell et al. 1973: 435).

За български се наблюдават следните характерни черти, които разграничават рестриктивните и нерестриктивните изречения.

Само рестриктивните изречения могат да модифицират присъединяваща част, към която има отрицателно местоимение (*никой*), което се отнася до цялото словосъчетание от присъединяваща част и подчинено изречение.

76. *Не прилича на **никое** друго момче, което познавам.*

Само нерестриктивните изречения могат да се отнасят към собствено име.

77. *Основите ѝ са положени от **Галилео Галилей**, който пръв решава задачата за движението на тяло под въздействие на сила.*

Само нерестриктивните изречения могат да се преобразуват в две отделни изречения, които са логически свързани.

78.а. *Пловдив, който има население от около 400 000 души, е вторият по големина град.*

78.б. *Пловдив има население от около 400 000 души. Той е вторият по големина град.*

В резултат на семантичните разлики между двата вида изречения може да се направи обобщението, че само рестриктивните изречения се отнасят към присъединяваща част без квантификатор, а квантификаторите *всеки*, *някой* и *никой* оперират върху фразата, образувана от присъединяващата част и рестриктивното изречение; само нерестриктивните изречения могат да се отнасят към присъединяваща част собствено име или присъединяваща част, съдържаща квантификаторите *всеки* и *някои* (при определени условия). В български не се наблюдава граматикализация на средствата, разграничаващи двата вида изречения (рестриктивни и нерестриктивни).

4. Максимализиращи атрибутивни изречения

В английски са забелязани релативни изречения, които не могат да се определят нито като рестриктивни, нито като нерестриктивни. Тези изречения са наречени *количествени* ('amount') *релативи* (Carlson 1977: 520–542) или *релативи за изразяване на степен* ('degree') (Heim 1987: 21–42).

79.a. *Marv put everything he could in his pocket.* (Carlson 1977: 528)
'Мери сложи всичко, което можа, в джоба си.'

79.б. *≈ Marv put as much of everything as he could in his pocket.*
'Мери сложи толкова, колкото можа, в джоба си.'

80.a. *It will take us years to drink the champagne that they spilled that evening.* (Heim 1987: 36)

'Ще ни отнеме години да изпием шампанското, което разсипаха (по чашите) тази вечер.'

80.б. *≈ It will take us years to drink as much champagne as they spilled that evening.*

'Ще ни отнеме години да изпием толкова шампанско, колкото разсипаха (по чашите) тази вечер.'

Дефиниран е трети вид релативни изречения, наред с рестриктивните и нерестриктивните: максимализиращи ('maximalizing') (Grosu, Landman 1998). При максимализиращите релативни изречения присъединяващата част се интерпретира в подчиненото изречение посредством променлива за изразяване на степен ('degree variable') (Grosu, Landman 1998: 140). Максимализиращите релативни изречения включват свободните релативи, корелативите, релативите за сравнение и релативите с вътрешна опора ('internally-headed relatives')¹¹ (Grosu, Landman 1998).

В български има два типа максимализиращи изречения¹²: такива, в които се изразява степента на качествен (квалитативен) признак и се използва релативът *какъвто* (*релативни изречения с квалитативен релатив*) (81), и такива, в които се изразява степента на количествен (квантитативен) признак и се използва релативът *колкото* (*релативни изречения с квантитативен релатив*) (82).

81. Това е [QualP [NP *страх*]_i, [CP [QualP *какъвто* \emptyset]_i] не съм изпитвал до-сега]].

82. Ще ти набеля [QuanP *толкова* [NP *ябълки*]_i, [CP [QuanP *колкото* \emptyset]_i] ка-жеш]].

„Относителното местоимение **какъвто** за разлика от **който** не замества определяемото си изцяло, а отправя само към неговата качествена страна или към негово отделно свойство“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 311). Като присъединяваща част (определяемо) могат да се явят „**такъв** и **същият**, употребени самостоятелно или в съчетание със съществително име“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 312). *Колкото* се употребява като кореферентен релатив на признак на antecedента от главното изречение, при условие че признакът е количествен и antecedентът е в множествено число или събирателно съществително (Коева/Коева 2017: 198). При релативни изречения с квантитативен релатив присъединяващата част може да бъде модифицирана от местоименното наречие *толкова*.

Можем да характеризираме атрибутивните изречения с квалитативен и квантитативен релатив по следния начин:

- те са подчинени изречения;
- свързват се със заобикалящия ги контекст посредством присъединяваща част – съществително име, която е част от главното от изречение (ако е разбираема от контекста, присъединяващата част може да остане неизразена в главното изречение);
- присъединяващата част играе семантична и синтактична роля в главното и подчиненото изречение (83. и 85.) или (по-рядко) само в главното изречение (84. и 86.);
- семантичната и синтактичната роля, които присъединяващата част играе в главното изречение и подчиненото изречение (ако има такава), са независими една от друга.
- може да има съотносително показателно местоимение за качество или съотносително показателно наречие за количество към присъединяващата част в главното изречение: *такъв, толкова* (84., 85., 86.).

83. Намирисваше на [NP [QualP *същата* [*хитрост*]_i, [CP [QualP *каквато* \emptyset]_i] бе приложил в Орлово гнездо]].

84. Стана [NP [QualP *такава* [*жена*], [CP [QualP *каквото* [NP *момиче*]] бе-ше]]. (конструиран пример)

85. Продължаваше да има все [NP [QuanP *толкова* *много* [*работа*]_i, [CP [QuanP *колкото* \emptyset]_i] бе имал преди заболяването си]].

86. Нека той ви изпрати [NP [QuanP *толкова* [*щастие*]_i, [CP [QuanP *колкото* [NP *позор*]] аз съм си навлякла]].

При релативните изречения с квалитативен релатив релативното местоимение е спецификатор на съществително в подчиненото изречение, което може да има различна семантична роля: субект, комплемент, предикат или адюнкт¹³, и да е идентично или не с присъединяващата част (ако е идентично, може да остане имплицитно) (87.).

87. *Лятото свършва и иде* [NP [QualP *такава* [зима]_i, [CP [QualP *каквато* [∅]_i] *този свят не е виждал никога*]]].

Аналогично, при релативните изречения с квантитативен релатив релативното местоименно наречие е количествен спецификатор на съществително в подчиненото изречение, което може да има различна семантична роля: субект, комплемент или адюнкт¹⁴, и да е идентично или не с присъединяващата част (ако е идентично, може да остане имплицитно).

88. *Заминаваха с* [NP [QualP *толкова* [багаж]_i, [CP [QuanP *колкото* [NP∅]_i] *можеха да носят в двете си ръце*]]].

Релативното местоимение за качество и релативното местоименно наречие за количество нямат анафорична функция по отношение на присъединяващата част.

Максимализиращите изречения имат различна денотация в сравнение с рестриktivните релативни изречения: множество от степени вместо множество от обекти от един клас ('individuals'), следствие от което е, че не може да се комбинират с присъединяващата част посредством сечение на множества, тъй като двете множества съдържат елементи от различен вид (Grosu, Landman 1998: 130). Присъединяващата част се интерпретира семантично в подчиненото изречение и вместо класическата функция за брой на елементите в дадено множество (кардиналност) се предлага функция, която съотнася даден обект в множествено число (присъединяващата част) *x* с класифициращия предикат в подчиненото изречение *P* (Grosu, Landman 1998: 134) и максимализираща операция, която ограничава множеството от степени до едночленно множество, съдържащо максималната степен (Grosu, Landman 1998: 138).

Тази интерпретация, направена за релативни изречения за изразяване на степен в английски, може да се пренесе към релативните изречения с квалитативен и квантитативен релатив, като при първите присъединяващата част може да е както в единствено, така и в множествено число, а при вторите – само в множествено число или събирателно съществително. Ролята на подчиненото изречение по отношение на семантиката на присъединяващата част разглеждаме по следния начин. Подчиненото изречение се интерпретира като максимална степен (качествена или количествена) на дадено качество или количество, което специфицира присъединяващата

част. По тази причина, ако присъединяващата част е употребена без показателно местоимение за качество или показателно местоименно наречие за количество, тя може да бъде само неопределена. Подчиненото изречение се присъединява съответно в позицията на качествения (89.) или количествения детерминатор (90.) (в зависимост от това дали е изречение с качествен релатив, или квантитативен релатив) и специфицира присъединяващата част.

89. *Знаех какво е да изпитааш* [NP [QualP *такава* [болка]_i], [CP [QualP *каквато* [∅]_i] *бях причинил*]].

90. *Властелинът на костите нанасяше* [NP [QuanP *толкова удари*]_i], [CP [QuanP *колкото* [NP∅]_i] *поемаше*]].

По същата причина максимализиращите релативни изречения не могат да се отнасят към уникална присъединяваща част, в това число и към съществително собствено име.

91. *Аз не мога да рисувам такъв Христос, какъвто нямам в душата си.* (В случая името на Христос не е употребено с уникално значение.)

Релативното изречение с качествен релатив се присъединява след модификаторите и преди квантитативния детерминатор и е дъщеря на възела на качествения детерминатор (Коева/Коева 2019б: 241).

92. [QP Q [DP D [QualP [Qual' NP] [RC_{max}]

Релативното изречение с квантитативен релатив се присъединява след модификаторите и преди референциалния детерминатор и е дъщеря на възела на квантитативния детерминатор (Коева/Коева 2019б: 241).

93. [QP Q [DP D [QuanP [Quan' NP] [RC_{max}]

5. Комплементни атрибутивни изречения

Приемаме, че съюзните изречения и изреченията косвени въпроси към присъединяваща част съществително име съответстват на съюзните изречения и изреченията косвени въпроси към глаголите, от които е образувано дадено съществително име. С други думи, съчетаемостта на съществителните имена с различни съюзни и въпросителни изречения зависи от съчетаемостта на съответните глаголи, от които са образувани, което от своя страна зависи от семантиката на предиката и изразяваното отношение с подчиненото изречение. По тази причина семантиката на този вид подчинени изречения е семантика на комплементни подчинени изречения.

Определяме комплементните атрибутивни изречения, както следва:

– те са подчинени изречения;

– свързват се със заобикалящия ги контекст посредством присъединяваща част, която е част от главното изречение;

– присъединяващата част играе семантична и синтактична роля само в главното изречение.

94. В момента обаче ние не чуваме [DP [NP аргументи [CP защо е необходима такава промяна]]].

Съществува дискусия в езиковедската литература за статуса на нерелативните атрибутивни изречения: дали са комплементни, или не¹⁵. Приемаме модификаторния характер на всяко разширение към съществително име, включително на подчинените атрибутивни съюзни изречения и изречения косвени въпроси (Grimshaw 1990: 74). Модификатори наричаме всички конституенти в рамките на именните словосъчетания и на словосъчетанията с главна част прилагателно и наречие (модификатор комплемент, модификатор адюнкт и модификатор спецификатор) (Коева/Коева 2019б). Изказано е мнение, че атрибутивните комплементни изречения са кореферентни на съществителното, към което се отнасят, което е техен антецедент (de Cuba 2017: 30), но независимо от използваните термини се разглеждат като модифициращи адюнкти. С термина *комплементи* означаваме конституенти (думи, словосъчетания или прости изречения), които са семантично задължителни, за да се изрази значението на предиката (изреченски или не), макар в някои употреби да остават синтактично имплицитни, ако се подразбират от непосредствения или широкия контекст. Комплементите се селектират от предиката (Коева/Коева 2019б). Съществителните имена са предикати в неизреченска позиция. Атрибутивните съюзни изречения и изречения косвени въпроси са семантично задължителни за изразяване на значението на присъединяващата част и се селектират от нея. Семантичното отношение между предикатите в неизреченска позиция и комплементните изречения е модификация, тъй като ограничава референцията. Атрибутивните комплементни изречения се присъединяват преди предпоставените модификатори, ако има такива.

95. [QP Q [DP D [NP [N] CC]]]

5.1. Видове комплементни релативни изречения

Според традиционната класификация „определителните изречения без съотносителна с определяемото дума се свързват с главното изречение посредством съюзите *да* или *че* или безсъюзно (с въпросителни думи). Докато функцията на определителните изречения със съотносителна дума е близка до функцията на определенията в простото изречение, функцията на този вид определителни изречения е близка до функцията на приложението“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 312).

Прието е подчинителните съюзи, които въвеждат комплементни изречения, да се означават с термина *комплементизатори*: неизменяеми думи, които изразяват отношения на граматическа зависимост между прости изречения, както и вида и на подчиненото изречение (Radford 1997: 54–55). „Към комплементизаторите в българския език се отнасят съюзните връзки *че* или *да*, *дали* и *дето*“¹⁶ (Пенчев/Penchev 1998: 18).

Сред езиковедите има съгласие по отношение на факта, че съюзът *че* в български е комплементизатор. Изказвано е мнението, че съюзът *че* е универсален субординатор (комплементизатор) в българския език, тъй като не е специализиран по отношение на определен признак и на даден тип фактивни предикати (Кръпова/Krapova 2008: 310). Както може да се проследи обаче, не всички фактивни глаголни предикати се съчетават с подчинени изречения, въведени с *че* (Коева/Koeva 2019a: 61). Следователно не може да се говори за универсалност, а за дистрибуция в зависимост от изразяваното семантично отношение.

Съществуват различни становища за синтактичната природа на *да*, когато въвежда подчинено изречение: *да* не е комплементизатор, а е неизменяема конюнктивна частица (‘subjunctive-like particle’) (Rudin 1986: 62), *да* е опора на категорията FinitenessP¹⁷ (за разлика от *че*, което е опора на категорията ForceP) (Крарова 1998: 89), *че* заема комплементизаторна позиция, но в рамките на категорията на спомагателните глаголи AuxP (Пенчев/Penchev 1998: 115). Характеристиките на съюза *да*, въвеждащ подчинени изречения (Rudin 1986: 60–61), ни дава основание да го класифицираме като *несъщински комплементизатор* (Коева/Koeva 2019a: 58). Мненията се обединяват по отношение на различната природа на съюзите *да* и *че*, както и за различното място на *да* и *че* в структурата на изречението.

Малко учени са обръщали внимание на комплементизаторната употреба на местоименното наречие *как* в случаите, когато може да се характеризира като десемантизирано, например при свързване на цялото подчинено изречение с перцептивни глаголи (Ласкова/Laskova 2012), както и при комбинирането на различни видове комплементни изречения с различни семантични класове предикати (Коева/Koeva 2019a: 62). Приемаме, че *как* е комплементизатор, респективно подчинителен съюз, когато се употребява десемантизирано, т.е. когато е синоним на някое от значенията на комплементизатора *че*: за изразяване на въображаема реалност или за заблуда.

96. *Но вече постоянно тънеше във* [DP [NP *видението*, [CP *че е ковчезник*]]].

97. *Онова, което ме прати в психиатрията, е* [DP [NP *видението* [CP *как ме гледаш*]]].

Дето също се определя като комплементизатор, въвеждащ релативно изречение (Rudin 1986: 130–132; Пенчев/Penchev 1998: 120; Крарова 2010:

1244). Приемаме, че *дето* (както и *що*) е неизменяем релатив. Изброените характеристики за *дето* (Rudin 1986: 130; Крагова 2010: 1245), според които *дето* се класифицира като комплементизатор (липса на маркери за род, число и падеж), се отнасят и за останалите неизменяеми релативи. Свойството, което може да характеризира *дето* като комплементизатор, е невъзможността му да се комбинира с предлози за разлика от синонимното релативно местоимение *който*: употребата на предлог с *дето* задължително изисква резумптивно местоимение (Крагова 2010: 1246).

98. Да го видим **това злато, дете** толкова се хвалите с него.

99. *Да го видим **това злато, с дете** толкова се хвалите.

Всъщност употребата на резумптивно местоимение (лично местоимение, което се намира в каноничната позиция на релативизирания елемент) показва релативния характер на *дето*, а невъзможността му за комбинация с предлози може да се обясни с произхода на *дето* от адвербиалния релатив *където*. *Дето* не може да се комбинира с предлог, защото семантично произхожда от релативно местоименно наречие, което означава комбинация с предлог (*където* = предлог *който*). Друго доказателство, че *дето* е неизменяем релатив, свързано с произхода на *дето*, е, че се употребява и като синоним на *където*.

100.а. **Мястото, където** ни заведоха, не ме окуражи много.

100.б. ≈ **Мястото, дете** ни заведоха, не ме окуражи много.

Дето и *що* са определени като „универсални абсолютни релативи“ (Асенова/Asenova 2002: 109), а *дето* като „абсолютен релатив“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 137), тъй като при въвеждането на различни подчинени определителни изречения не се съгласуват с определяемото.

Ако приложим дефиниция за комплементизатор, според която комплементизатор е неизменяема дума, която не принадлежи към структурата нито на главното, нито на подчиненото изречение, а свързва предикат от главното изречение с комплементно изречение, като изразява отношение на подчинение между тях и маркира вида на подчиненото изречение (съобщително, въпросително, неинфинитивно, инфинитивно и др.), същински комплементизатори в български са *че*, *дали* и (десемантизираното) *как*. *Да* не е същински комплементизатор, защото принадлежи на структурата на подчиненото изречение. Всеки един от комплементизаторите е специализиран за изразяване на дадено множество от семантични отношения.

Въпросителните местоимения (и наречия) в косвените въпроси, както и релативните местоимения (и наречия) в релативните изречения могат да бъдат реализация на даден аргумент, адюнкт или модификатор, но за разлика от релативните местоимения нямат кореферентна интерпретация по отношение на фраза от главното изречение¹⁸. Към групата на косвените

въпроси причисляваме подчинените изречения, образувани с въпросително местоимение, въпросително местоименно наречие и частицата *ли*.

Очаквана е зависимостта, че ако един предикат присъединява *че*-изречение, то той се съчетава и с косвени въпроси. Във втория случай подчиненото изречение се отличава с това, че в неговия състав има въпросително местоимение, въпросително местоименно наречие или въпросителна частица, с други думи, че изречението е въпросително по вид. Присъединяването на *да*-изречения с нефактивна семантика изключва възможността за присъединяване на фактивни *че*-изречения и косвени въпроси (Коева/Коева 2019а: 65). Това обяснява еквивалентната употреба на комплементизаторите *че* и *дали* с изключение на предикатите за изискване на информация, при които е възможно да се появят само изречения с комплементизатора *дали* (Коева/Коева 2019а: 61), и на предикатите за въображаема реалност или заблуда, при които е възможно да се появят само изречения с комплементизатора *че* (Коева/Коева 2019а: 62).

5.2. Характеристика на комплементните атрибутивни изречения

„Определителните изречения без съотносителна дума се съчетават с ограничено множество от определяеми съществителни имена с абстрактно значение (около 200 лексеми се съчетават с определителните изречения с *да* и *че*, а около 50 – с определителните изречения с въпросителни думи)“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 313). В българската граматична литература е направена следната семантична характеристика на присъединяващите части, които се разширяват с комплементни атрибутивни изречения: „съществителни имена, означаващи реч и мислене: *апел, вест, вик, внушение, декларация, догадка, заблуждение, заявление*; усещания и душевни състояния: *вяра, гъдел, задоволство, надежда*“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 314); съществителните имена, които присъединяват само изречения с *да*, изразяват: „качество, свойство на човек: *дарба, наклонност, неловкост, склонност, смелост, сръчност, честност*; действие или състояние на човек, свързани с устременост към нещо: *жажда, любов, надпревара, нужда, опитване, потребност, стремеж, увлечение*; разновидност на модалността: *възможност, намерение, необходимост*“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 315).

По отношение на атрибутивните изречения косвени въпроси се посочва, че са два вида: „съдържат някакъв неназован елемент, означен с въпросително местоимение или наречие, или не изясняват въпроса за извършването или неизвършването на действието в подчиненото изречение – въпросителните изречения с *дали*“ (Ницолова/Nitsolova 1983: 316).

Към казаното можем да посочим, че класовете съществителни имена, които присъединяват комплементни атрибутивни изречения, са производни от семантичните класове глаголи, които присъединяват комплементни изречения (Коева/Коева 2019а). Наблюдават се и съществителни имена, които се разширяват с комплементни атрибутивни изречения, които не са

деривационно свързани с глаголи, присъединяващи комплементни изречения (*идея, история, новина* и др.). В такива случаи тези съществителни са синоними на съществителни, деривационно производни от глаголи, приемащи комплементни изречения, и съчетаемостта им произтича от синонимната семантика (*идея* \approx *предположение* \rightarrow *предполагам, че*; *история* \approx *разказ* \rightarrow *разказвам, че*; *новина* \approx *съобщение* \rightarrow *съобщавам, че*).

Различаваме следните класове присъединяващи части, които приемат комплементни атрибутивни изречения.

– За предаване на информация: *информация, известие, уведомление, разказ, съобщение, обяснение, пояснение, споменаване, спомен, доклад, явление, твърдение* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение или изречение косвен въпрос.

101. *Носеха се многобройни* [ДР [НР *слухове*, [СР *че са се съюзили с Джиралханае*]]].

102. *Научих само някакви смътни* [ДР [НР *обяснения* [СР *защо си избрал да останеш в Хелгринд*]]] ...

– За изискване на информация: *питане, запитване, разпит* и др. Съчетават се с комплементно изречение косвен въпрос.

103. *Поемаше пътя си към нощта в* [ДР [НР *питане* [СР *кой ще дойде първ*]]] ...

– За пропозиционално отношение: *вяра, вярване, убеждение, мисъл, приемане, допускане* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение или изречение косвен въпрос.

104. *Взе от кръвта ти с* [ДР [НР *убеждението*, [СР *че от нея ще придобие още сила*]]].

105. *Искам да се отърся от* [QR *всяка* [НР *мисъл* [СР *как и защо съм се озовал под апарата за изкуствено дишане*]]].

– За въображаема реалност: *предположение, предчувствие, предусещане, представа, мечта, мечтание, фантазия, надежда* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение или изречение косвен въпрос.

106. ... *как изпаднаше в паника при* [QR *всяко* [НР *предположение*, [СР *че другата страна е била движеща сила*]]].

107. ... *най-неочаквано потъваше в* [ДР [НР *мечтания* [СР *как да изолира от шума къщата*]]].

– За емоционална реакция или оценка: *съжаление, радост, благодарност, страх, притеснение, тревога, опасение, яд, срам, страх, почуда, тъга* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение и изречение косвен въпрос.

108. *За момент изпита* [ДР [НР съжаление, [СР че си няма приятел]]].

109. *Елейн не бе изпитвала* [ДР такава [НР радост [СР [ГР да види някого]]]] ...

110. *Погледна със* [ДР [НР съжаление [СР как се отлива от него]]].

– За обща оценка: *любопитство* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение, изречение косвен въпрос и *да*-изречение.

111. *Аз не проявявам с въпроса си* [ДР излишно [НР любопитство [СР как точно открихте това]]].

– За знание: *знание, разбиране, откритие, доказателство, спомен, хрумване* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение или изречение косвен въпрос.

112. *Изненадах се от* [ДР [НР откритието, [СР че килимът е твърд]]].

113. *Имате ли* [ДР [НР доказателства [СР как е започнал пожарът]]]?

– За желание: *искане, желание, жажда, намерение, стремеж* и др. Съчетават се с комплементно *да*-изречение.

114. *Имаме* [ДР чудесна [НР възможност [СР [ГР да подобрим нашата връзка]]]].

– За манипулация: *молба, покана, отказ, пречка, предизвикателство, позволение, разрешение, внушение* и др. Съчетават се с комплементно *да*-изречение и др.

115. *Една сутрин получих бележка с* [ДР [НР молба [СР [ГР да я навестя в определен час]]]].

– За илокутивна манипулация: *нареждане, разпореждане, заповед, повеля, препоръка, поръчка, заръка* и др. Съчетават се с комплементно *да*-изречение.

116. *А пилотът явно има* [ДР [НР заповед [СР [ГР да ни хване живи]]]].

– За непосредствено възприятие: *чувство, усещане* и др. Съчетават се с комплементно *че*-изречение, изречение косвен въпрос и *да*-изречение.

117. *Имаше* [ДР неприятното [НР чувство, [СР че ги наблюдават]]].

118. *Странно бе* [ДР [НР усещането [СР [ГР да попаднеш в такава дълбока сянка]]]].

119. *А тогава имах* [ДР физическото [НР усещане [СР как профилът на формите ѝ се поръбва]]] ...

6. Обобщение

Семантиката на релативните изречения (рестриктивни, нерестриктивни и максимализиращи) се определя като външно класифицираща ('sortal ex-

ternal') или вътрешно класифицираща ('sortal internal') по отношение на опорното съществително (присъединяващата част) (Grosu, Landman 1998: 125–126). В зависимост от семантиката релативните изречения са подредени в следната скала (Grosu, Landman 1998: 126).

121. (самостоятелни фрази XPs →) нерестриktivни изречения → рестриktivни изречения → максимализиращи изречения (→ самостоятелни изречения CPs)
'(simplex XPs →) appositives → restrictives → maximalizers (→ simplex CPs)'

В крайната лява позиция на скалата са фразите, които не се разширяват от релативно изречение. На другия край на скалата е релативно изречение, което няма присъединяваща част – несвидетелски свободен релатив ('irrealis free relatives'). В центъра на скалата са рестриktivните изречения, при които и присъединяващата част (опорното съществително), и релативното изречение допринасят за изграждането на семантиката на конструкцията. Рестриktivните релативни изречения, както и присъединяващата част (опорното съществително) се интерпретират като множества от обекти от един клас ('individuals'), които се пресичат (Grosu, Landman 1998: 130). При нерестриktivните изречения присъединяващата част (външният материал) е по-важна за интерпретацията на конструкцията в сравнение с подчиненото изречение, което е анафорично свързано с antecedента на дискурсно равнище и неговият принос към интерпретацията на конструкцията е индиректен (Grosu, Landman 1998: 127). В интерпретацията, която предлагаме, се отчита синтактичната връзка между присъединяващата част и нерестриktivното изречение, както и семантичната връзка, която на морфологично равнище в български се изразява посредством съгласуването. Ако си послужим с операции върху множества, при рестриktivните изречения има сечение на множествата от обекти, обозначававани от присъединяващата част и релативното изречение, а при нетрестриktivните изречения – обединение. Както рестриktivните, така и нерестриktivните изречения се определят с външно класифицираща семантика, с което се има предвид, че изграждането на семантичната интерпретация на конструкцията (макар и по различен начин) се осъществява извън рамките на подчиненото изречение.

При максимализиращите релативни изречения съдържанието на релативното изречение е по-важно за семантичната интерпретация на конструкцията от присъединяващата част (външния материал) (Grosu, Landman 1998: 128). Ако опората е вътрешно класифицирана семантично, не се допуска семантично независим външен материал (Grosu, Landman 1998: 148), затова свободните релативи се определят като вътрешно класифициращи конструкции. За български семантиката на максимализиращите изречения е на спецификатори към присъединяващата част, които ограничават максималната степен на дадено качество или количество. Тъй като релативните изречения с квантитативен релатив могат да се присъединяват

към присъединяваща част с качествено модификатор, а релативните изречения с квалитативен релатив не могат да се присъединяват към присъединяваща част с количествен модификатор (количественият модификатор може да се отнася към присъединяваща част, разширена с релативно изречение с квалитативен релатив), то скалата има следния вид:

122. (самостоятелни фрази XPs →) нерестриктивни изречения → рестриктивни изречения → максимализиращи изречения с квантитативен релатив → максимализиращи изречения с квалитативен релатив (→ самостоятелни изречения CPs)

Семантичната връзка на атрибутивните комплементни изречения е последна в скалата, тъй като те се селектират от присъединяващата част.

123. (самостоятелни фрази XPs →) нерестриктивни изречения → рестриктивни изречения → максимализиращи изречения с квантитативен релатив → максимализиращи изречения с квалитативен релатив → комплементни изречения (→ самостоятелни изречения CPs)

Атрибутивните рестриктивни и нерестриктивни изречения могат да се появяват съвместно, макар и рядко. Атрибутивните рестриктивни, максимализиращи и комплементни изречения са в дистрибутивно отношение: не могат да се появяват съвместно. Това се обяснява с факта, че и трите вида изречения имат рестриктивно семантично отношение към референцията на присъединяващата част: ограничават я по определен начин.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Използваме термините *атрибутивно* (определително), *рестриктивно* (ограничително), *нерестриктивно* (неограничително) *изречение*, тъй като представяме описание, което в някаква степен се различава от традиционно приетото в българската граматична литература и е в синхрон с типологични езиковедски изследвания от последните 50 години.

² Използват се само категории, които са необходими за представянето на емпиричните данни: NP (именна фраза), PP (предложна фраза), AP (фраза на прилагателното), AdvP (фраза на наречието), VP (глаголна фраза), QP (фраза на квантификатора), DP (фраза на референтния детерминатор), QuanP (фраза на квантитативния детерминатор), QualP (фраза на квалитативния детерминатор), CP (изречение), RC (релативно изречение).

³ Кореференцията се означава с коиндексация.

⁴ Примерите са от Българския национален корпус (Коева/Коева 2014).

⁵ Символът \emptyset означава, че анафората е неизразена.

⁶ Същите синтактични функции на *дето* се посочват за етап от развитието на езика от приблизително преди 200 години (Колева/Koleva 2015: 48).

⁷ Нерестриктивните изречения, които се отнасят към глагола или цялото изречение, не са обект на това изследване.

[_{CP} Дъждът поне беше понамалял, [_{което бе и добро, и лошо}]].

Алиса [_{VP често анализира безработицата, [_{което много политици пренебрегват}]].}

Нерестриктивните изречения могат да се отнасят и към предложна група (също не са обект на изследването). В български това е възможно при употреба на

относителни местоименни наречия, които заместват предлог и местоимението *който*, ако предлогът към присъединяващата част в главното изречение и предлогът към релативното местоимение в подчиненото изречение съвпадат.

Стопанинът отиде [_{pp} *в кухнята*, [*където* (в която) *цяло агне се печеше за вечеря*]].

Мъгла се кълбеше [_{pp} *между дърветата*, [*където* (между които) *се сражаваха лятото и зимата*]].

⁸ Към квантификаторите причисляваме обобщителните и неопределителните местоимения, определени като квантификаторни думи (Пенчев/Penchev 1998: 37), както и отрицателните местоимения.

⁹ Адвербиалните и притежателните релативи са много редки към присъединяваща част с отрицателен квантификатор.

¹⁰ Посочва се и че само нерестриktivните изречения могат да модифицират цяло изречение.

He said he would resign, which I thought was a good idea.

¹¹ Свободните релативи и корелативите не са обект на настоящото изследване, а релативи с вътрешна опора не се наблюдават в езици като български.

¹² В изследването разглеждаме само подчинени изречения, които се отнасят към присъединяваща част съществително име. Изречения с *какъвто* и *колкото* могат да се отнасят към глагол или към прилагателно, а изреченията с *колкото* – и към наречие.

[_{vp} *Ще направя* [*каквото кажеш*]].

[_{vp} *Ще ти хванем* [*колкото искаш*]].

Все още беше [_{ap} *строг и властен*, [*какъвто го помнеше от детството си*]].

Не е [_{ap} *толкова енергичен*, [*колкото беше преди*]].

Дъждът спря [_{advp} *толкова внезапно*, [*колкото беше започнал*]].

¹³ В изречения с липсващ предикатив интерпретираме употребата също като аргументна или адюнктна в зависимост от изразяваната семантика.

... *имахте неприятности в такова изобилие, в каквото са богатствата* ...

¹⁴ В изречения с липсващ предикатив интерпретираме употребата също като аргументна или адюнктна в зависимост от изразяваната семантика.

... *ще ти оставя в залог толкова злато, за колкото е искът на златаря* ...

¹⁵ Има изчерпателни прегледи по въпроса (Krapova, Cinque 2016; de Cuba 2017).

¹⁶ Изчерпателно представяне по въпроса е направено от Й. Тишева (Тишева/Tisheva 2001a).

¹⁷ Категориите FinitenessP и ForceP се използват в значението, предложено за описание на лявата периферия на подчиненото изречение, където възелът ForceP съдържа информация за вида на подчиненото изречение (декларативно, въпросително и др.), а възелът FinitenessP – информация за това дали изречението е инфинитивно, или не (Rizzi 1997 283).

¹⁸ За мястото на въпросителните местоимения във фразата на комплементизаторите виж Й. Тишева (Тишева/Tisheva 2001b).

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 2002: *Асенова, П.* Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. В. Търново, „Фабер“.
- Бъркалова 2017 (2001): *Бъркалова, П.* Българският синтаксис: Познат и непознат (трето издание), Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.

- Коева 2001: *Коева, Св.* Типология на подчинените изречения. – В: Коева, Св. (съст.). Съвременни синтактични теории. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 144–164.
- Коева 2014: *Коева, Св.* Българският национален корпус в контекста на световната теория и практика. – В: Коева, Св. (съст.). Езикови ресурси и технологии за български. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 29–52.
- Коева 2017: *Коева, Св.* Семантична и структурна характеристика на релативите в български. – В: Бъркалова, П., Св. Коева. (съст.). Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10–11 ноември, Паисиеви четения 2016. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 196–217.
- Коева 2019а: *Коева, Св.* Комплементите в български. – В: Мичева, В., Д. Благоева, С. Колковска, Т. Александрова, Х. Дейкова (отг. ред.). Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 14–15 май 2019 г.). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 57–68.
- Коева 2019б: *Коева, Св.* Характеристика на съществителното като присъединяваща част за релативни изречения в български. – Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, XXXII, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 217–245.
- Колева 2015: *Колева, А.* Особенности на подчинените определителни изречения в „Буквар с различни поучения“ на Петър Берон. – Филологически форум, I, 1, с. 44–49.
- Кръвова 2008: *Кръвова, Ил.* Наблюдения върху синтактичните свойства на съюзната връзка дето. – В: Комати, З., Р. Влахова, М. Джонова, Ат. Атанасов (съст.). *Vulgaristica – Studia et Argumenta.* Юбилеен сборник в чест на 65-та годишнина на проф. д.ф.н. Руселина Ницолова. Мюнхен, с. 305–321.
- Ласкова 2012: *Ласкова, Л.* Параметри на ситуацияте, изразени в изказване с глагол за перцепция: лице, число, статус и време. https://naum.slav.uni-sofia.bg/sites/default/files/lili_series_diss_5_1_laskoval.pdf [дата на достъп: 10.03.2019]
- Ницолова 1983: *Ницолова, Р.* Сложно съставно с подчинено определително изречение. – В: Граматика на съвременния български език. Т. 3. Синтаксис. София, Издателство на БАН, с. 305–321.
- Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. София, Наука и изкуство.
- Петрова 2008: *Петрова, Ст.* Сложно изречение и езикови равнища. София, Скайпринт.
- Пенчев 1998: *Пенчев, Й.* Синтаксис на съвременния български книжовен език. Асеновград, Издателска къща „Вечерник“.
- Тишева 2001а: *Тишева Й.* Подчинително свързване в сложното изречение. Комплементизаторите в българския език. – В: Коева, Св. (съст.). Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 164–173.

- Тишева 2001б: *Тишева Й.* Структурни особености на косвените въпроси в българския език. – В: Коева, Св. (съст.). Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 193–202.
- Arnold 2007: *Arnold, D.* Non-Restrictive Relatives are not Orphans. – *Journal of Linguistics*, 43(2), pp. 272–309.
- Carlson 1977: *Carlson, G.* Amount Relatives. – *Language*, 53, pp. 520–542.
- de Cuba 2017: *de Cuba, C.* Noun complement clauses as referential modifiers. – In: *Glossa: a journal of general linguistics*, 2(1): 3, pp. 1–46.
- de Vries 2002: *de Vries, M.* The Syntax of Relativization. Utrecht, LOT.
- Grimshaw 1990: *Grimshaw, J.* Argument Structure. Cambridge (MA), MIT Press.
- Grosu, Landman 1998: *Grosu, A., F. Landman.* Strange relatives of the third kind. – In: *Natural Language Semantics*, 6(2), pp. 125–170.
- Heim 1987: *Heim, I.* Where Does the Definiteness Restriction Apply? Evidence from the Definiteness of Variables. – In: Reuland, E., A. ter Meulen. *The Representation of (in)definiteness*. Cambridge, MA, MIT Press, pp. 21–42.
- Keenan 1985: *Keenan, E.* Relative clauses. – In: Shopen, T. (ed.). *Language Typology and Syntactic Description: Complex Constructions*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 144–170.
- Kim, Sells 2008: *Kim J.-B., P. Sells.* *English Syntax: An Introduction*. Centre for the Study of Language and Information.
- Krapova 1998: *Krapova, Il.* Subjunctive complements, null subjects and case checking in Bulgarian. – In: *University of Venice Working Papers in Linguistics*, vol. 8, 2, pp. 73–93.
- Krapova 2010: *Krapova, Il.* Bulgarian relative and factive clauses with an invariant complementizer. – In: *Lingua*, 120, pp. 1240–1272.
- Krapova, Cinque 2016: *Krapova, Il., Cinque, G.* On Noun Clausal ‘Complements’ and their Non-unitary Nature. – In: *Annali di Ca’ Foscari. Serie occidentale*, 50, pp. 77–108.
- Partee 1976: *Partee, B.* Some transformational extensions of Montague grammar. – In: Partee, B. H. (ed.). *Montague Grammar*. New York, San Francisco, London, Academic Press Inc., 51–76, Reprinted from *Journal of Philosophical Logic*, 1973, 2, pp. 509–534.
- Radford 1997: *Radford, A.* *Syntactic theory and the structure of English*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rizzi 1997: *Rizzi, L.* The fine structure of the left periphery. – In: Haegeman, L. (ed.). *Elements of grammar*. Netherlands, Kluwer Academic publishers.
- Rudin 1986: *Rudin, C.* *Aspects of Bulgarian syntax: Complementizers and Wh constructions*. Columbus, Slavica.
- Stockwell et al. 1973: *Stockwell, R. P., P. Schachter, B. H. Partee.* *The Major Syntactic Structures of English*. New York, Holt, Rinehart and Winston.

REFERENCES

- Arnold 2007: *Arnold, D.* Non-Restrictive Relatives are not Orphans. – *Journal of Linguistics*, 43(2), pp. 272–309.
- Asenova 2002: *Asenova, P.* *Balkansko eziko-znanie. Osnovni problemi na balkanskiya ezikov sayuz*. V. Tarnovo, “Faber”.

- Barkalova 2017 (2001): *Barkalova, P.* Balgarskiyat sintaksis: Poznat i nepoznat. (treto izdanie), Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski".
- Carlson 1977: *Carlson, G.* Amount Relatives. – *Language*, 53, pp. 520–542.
- de Cuba 2017: *de Cuba, C.* Noun complement clauses as referential modifiers. – In: *Glossa: a journal of general linguistics*, 2(1): 3, pp. 1–46.
- de Vries 2002: *de Vries, M.* The Syntax of Relativization. Utrecht, LOT.
- Grimshaw 1990: *Grimshaw, J.* Argument Structure. Cambridge (MA), MIT Press.
- Grosu, Landman 1998: *Grosu, A., F. Landman.* Strange relatives of the third kind. – In: *Natural Language Semantics*, 6(2), pp. 125–170.
- Heim 1987: *Heim, I.* Where Does the Definiteness Restriction Apply? Evidence from the Definiteness of Variables. – In: Reuland, E., A. ter Meulen. *The Representation of (in)definiteness*. Cambridge, MA, MIT Press, pp. 21–42.
- Keenan 1985: *Keenan, E.* Relative clauses. – In: Shopen, T. (ed.). *Language Typology and Syntactic Description: Complex Constructions*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 144–170.
- Kim, Sells 2008: *Kim J.-B., P. Sells.* English Syntax: An Introduction. Centre for the Study of Language and Information.
- Koeva 2001: *Koeva, Sv.* Tipologiya na podchinenite izrecheniya. – In: Koeva, Sv. (sast.). *Savremenni sintaktichni teorii*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, s. 144–164.
- Koeva 2014: *Koeva, Sv.* Balgarskiyat natsionalen korpus v konteksta na svetovната teoria i praktika. – In: Koeva, Sv. (sast.). *Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski*. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 29–52.
- Koeva 2017: *Koeva, Sv.* Semantichna i strukturna karakteristika na relativite v balgarski. – In: Barkalova, P., Sv. Koeva. (sast.). *Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya „Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya“*, posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev, 10–11 noemvri, Paisievi cheteniya 2016. Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", s. 196–217.
- Koeva 2019a: *Koeva, Sv.* Komplementite v balgarski. – In: Micheva, V., D. Blagoeva, S. Kolkovska, T. Aleksandrova, H. Deykova (otg. red.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"* (Sofia, 14–15 may 2019 g.). Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", s. 57–68.
- Koeva 2019b: *Koeva, Sv.* Karakteristika na sashtestvitelnoto kato prisaedinyavashta chast za relativni izrecheniya v balgarski. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"*, XXXII, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, s. 217–245.
- Koleva 2015: *Koleva, A.* Osobenosti na podchinenite opredelitelni izrecheniya v „Bukvar s razlichni pouchenia“ na Petar Beron. – *Filologicheski forum*, I, 1, s. 44–49.
- Krapova 1998: *Krapova, Il.* Subjunctive complements, null subjects and case checking in Bulgarian. – In: *University of Venice Working Papers in Linguistics*, vol. 8, 2, pp. 73–93.
- Krapova 2008: *Krapova, Il.* Nablyudeniya varhu sintaktichnite svoystva na sayuznata vrazka deto. – In: Komati, Z., R. Vlahova, M. Dzhonova, At. Atanasov (sast.). *Bulgaristica – Studia et Argumenta*. Yubileen sbornik v chest na 65-ta godishnina na prof. d.f.n. Ruselina Nitsolova. Myunhen, s. 305–321.
- Krapova 2010: *Krapova, Il.* Bulgarian relative and factive clauses with an invariant complementizer. – In: *Lingua*, 120, pp. 1240–1272.

- Krapova, Cinque 2016: *Krapova, Il., Cinque, G.* On Noun Clausal ‘Complements’ and their Non-unitary Nature. – In: *Annali di Ca’ Foscari. Serie occidentale*, 50, pp. 77–108.
- Laskova 2012: *Laskova, L.* Parametri na situatsiite, izrazeni v izkazvane s glagol za pertsepsiya: litse, chislo, status i vreme. https://naum.slav.uni-sofia.bg/sites/default/files/lili_series_diss_5_1_laskoval.pdf [10.03.2019].
- Nitsolova 1983: *Nitsolova, R.* Slozhno sastavno s podchineno opredelitelno izrechenie. – In: *Gramatika na savremenniya balgarski ezik. T. 3. Sintaksis.* Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 305–321.
- Nitsolova 1986: *Nitsolova, R.* Balgarskite mestoimeniya. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Partee 1976: *Partee, B.* Some transformational extensions of Montague grammar. – In: Partee, B. H. (ed.). *Montague Grammar.* New York, San Francisco, London, Academic Press Inc., 51–76, Reprinted from *Journal of Philosophical Logic*, 1973, 2, pp. 509–534.
- Penchev 1998: *Penchev, Y.* Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Asenovgrad, Izdatelska kashta “Vechernik”.
- Petrova 2008: *Petrova, St.* Slozhno izrechenie i ezikovi ravnishta. Sofia, Skayprint.
- Radford 1997: *Radford, A.* Syntactic theory and the structure of English. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rizzi 1997: *Rizzi, L.* The fine structure of the left periphery. – In: Haegeman, L. (ed.). *Elements of grammar.* Netherlands, Kluwer Academic publishers.
- Rudin 1986: *Rudin, C.* Aspects of Bulgarian syntax: Complementizers and Wh constructions. Columbus, Slavica.
- Stockwell et al. 1973: *Stockwell, R. P., P. Schachter, B. H. Partee.* The Major Syntactic Structures of English. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Tisheva 2001a: *Tisheva, Y.* Podchinitelno svarzване v slozhnoto izrechenie. Komplementizatorite v balgarskiya ezik. – In: Koeva, Sv. (sast.). *Savremenni lingvistichni teorii: Pomagalo po sintaksis.* Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”, s. 164–173.
- Tisheva 2001b: *Tisheva, Y.* Strukturni osobenosti na kosvenite vaprosi v balgarskiya ezik. – In: Koeva, Sv. (sast.). *Savremenni lingvistichni teorii: Pomagalo po sintaksis.* Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”, s. 193–202.

✉ Проф. д-р Светла Коева

Секция по компютърна лингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Prof. Svetla Koeva, PhD

Department of Computational Linguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria